

PREOCUPĂRI ALE LUI N. IORGA ÎN VEDEREA ÎMBUNĂTĂȚIRII CONȚINUTULUI MANUALELOR ȘCOLARE DE ISTORIE

FLOREA STĂNCULESCU

Reconsiderarea critică a operei și activității oamenilor de cultură aparținând regimului burghezo-moșieresc s-a extins și asupra vastei și fecunde activități a marelui nostru istoric N. Iorga, de la a cărui moarte tragică s-au împlinit anul trecut 25 de ani.

Studii și articole de reconsiderare a operei lui N. Iorga au apărut, începând din anul 1964, când s-a sărbătorit centenarul Universității din București. Cu această ocazie s-au scris o serie de articole comemorative, care conțin însă și prețioase aprecieri și indicații în legătură cu reconsiderarea operei lui N. Iorga¹.

De asemenea, subliniem că poziția patriotică pe care s-a situat N. Iorga în lupta împotriva hitlerismului și a agenturii sale, organizația teroristă legionară, a fost înfățișată într-un documentat studiu².

Comemorarea a 25 de ani de la moartea marelui nostru istoric a prilejuit apariția a nenumărate articole și studii în presa centrală și locală, iar Editura pentru literatură a publicat două volume de *Pagini alese*, selectate și precedate de a valoros studiu introductiv, datorate prof. univ. M. Berza.

Majoritatea autorilor studiilor și articolelor menționate subliniază greutatea întâmpinată în reconsiderarea personalității și operei lui N. Iorga, greutate ce decurge din numărul și varietatea de cunoștințe cerute, și „pe care numai aportul armonizat al unui colectiv le poate reuni”³ sau că „e necesară elaborarea unor minuțioase studii de analiză pe ramuri și capitole, urmînd ca ulterior studiile de sinteză să aibă o strictă și amănunțită documentare practică”⁴. De asemenea, aceiași autori arată greutatea de aprofundare a operei, care rezultă din aspectul extrem de complex și presărat de contradicții puternice, care nu sînt numai ale

¹ A. Oțetea, *Slujitori ai Universității bucureștene. N. Iorga*, în „România liberă”, 11 X 1964; M. Berza, *N. Iorga* în „Scînteia”, 14 X 1964; Șerban Cioculescu, *Profesori la Universitatea din București, N. Iorga* în „Gazeta literară”, nr. 42, 1964. Dintre studiile apărute pînă în prezent și care dezbate mai pe larg problema reconsiderării operei marelui istoric sînt cele datorate lui: V. Liveanu, *Probleme gnoseologice ale cercetării istorice în Teorie și metodă în științele sociale*, vol. I, Editura Politică, București, 1965, pp. 84—119; A. Marino, *N. Iorga și iluminismul românesc* în „Contemporanul”, nr. 52, 1964; D. Zamfirescu, *Criterii pentru o discuție* în „Lucefărul”, nr. 23, 1964; P. Gorcea, *În problema reconsiderării lui N. Iorga* în „Viața Românească”, XVIII (1965), p. 153—156. I. P. Marcu, *Nicolae Iorga și filozofia istoriei*, în *Rev. de filozofie*, tom. 13/1966, nr. 12, p.p. 1509—1520.

² Titu Georgescu, *Nicolae Iorga, împotriva hitlerismului*, București, 1966.

³ D. Zamfirescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

⁴ P. Gorcea, *op. cit.*, în *loc. cit.*

omului genial, ci și ale epocii în care a trăit. Dar, așa cum se arată într-unul din aceste articole, „abordarea curajoasă a problematicii complexe pe care o ridică opera atât de vastă și de contradictorie a eminentului savant nu poate aduce decât o limpezire și un progres al cunoașterii în numeroasele domenii cuprinse de această operă”⁵. La aceeași concluzie ajunge și M. Berza când afirmă: „În vasta sa operă și în acțiunea-i de aproape jumătate de veac, piscurile înșorite și colțurile de umbră se înfruntă astfel. Rămâne în sarcina noastră, a acelor de azi, să le deslușim, să le explicăm și să le ierarhizăm, spre a avea imaginea întregă a rolului jucat de N. Iorga în dezvoltarea societății și a culturii românești”⁶.

Pe lângă imensa și multilaterală activitate în domeniul istoriei universale și istoriei României, lucrări care însumează numeroase titluri⁷, N. Iorga s-a aplecat și spre un domeniu, considerat minor pe atunci, și anume acela de a scrie manuale pentru tineretul școlar.

În activitatea sa de pedagog, N. Iorga nu este însă numai un autor de manuale școlare, pe care le voi analiza pe larg în cele ce urmează, ci și un pasionat îndrumător pentru profesori și elevi. De aceea, înainte de a prezenta ideile înaintate, cu conținut progresist, din manualele de istorie ale lui N. Iorga, mă voi opri și asupra unor alte aspecte din activitatea lui de pedagog și în special asupra aspectelor de îndrumător și sfătuitoare al cadrelor didactice și al elevilor.

N. Iorga a scris nenumărate studii și articole cu conținut pedagogic-metodic, dar cele mai ilustrative pentru învățământul istoric, după părerea noastră, sînt cele intitulate: *Nevoia înnoirii cunoștințelor istorice în învățământul secundar*, conferință ținută la Casa școlărilor în 1912⁸, și *Sensul învățământului istoriei*, cuvîntare la Congresul Ligii culturale în 1939⁹.

În conferința intitulată *Nevoia înnoirii cunoștințelor istorice*, N. Iorga, ca un adevărat cunoscător al psihologiei copilului de vîrstă școlară, pe care-l consideră „un foarte fin critic al nostru”, îndeamnă profesorii de istorie să fie originali în expunere și la curent cu ultimele noutăți bibliografice, să nu înfățișeze decât cunoștințele rezultînd din adîncă convingere și prisosul științei. „Profesorul — spune el mai departe — trebuie să fie astfel în materia sa un cunoscător adînc și pasionat în curent cu tot ce se lucrează mai însemnat. Competența lui să fie desăvîrșită, incontestabilă”¹⁰.

Căuțînd să definească mijloacele prin care se pot înnoi cunoștințele istorice, N. Iorga le consideră a fi următoarele: *organizarea de cursuri* în timpul vacanței de vară, așa cum erau cursurile de la Vălenii de Munte; o serioasă și întinsă *societate istorică*, cum este cea de astăzi, creată de regimul nostru

⁵ P. Gorcea, *op. cit.*, în *loc. cit.*

⁶ N. Iorga, *Pagini alese*, vol. I, ed. M. Berza, București, 1965, p. XXV.

⁷ Barbu Theodorescu, *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga, 1890—1934*, vol. I, București, 1935; *Bibliografia politică, socială și economică a lui N. Iorga, 1890—1934*, București, 1937.

⁸ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1944, pp. 99—123.

⁹ *Ibidem*, p. 303—313.

¹⁰ *Ibidem*, p. 105.

socialist, și o *revistă istorică* „în care o parte să fie știință, iar restul *bibliografie critică* (subl. n.)“, așa cum a fost, de altfel, profilul „Revistei istorice“, fondată de el în 1915 și pe care am dori s-o vedem reapărută.

În aceeași conferință N. Iorga dă și o bună interpretare a rolului maselor și personalităților în istorie, din care, pentru actualitatea ei, reproducem o parte din ea, sau reținem ideile importante. „Prin urmare — spunea el — profesori de licee și gimnazii, între care tot mai mulți sînteți foști școlari ai mei, ferți-vă de a prezenta pe eroi singuri, ferți-vă de această adevărată primejdie, dar ferți-vă și de a prezenta numai masele suprimînd pe eroi“¹¹. Iar mai departe N. Iorga adaugă o justificare pe cît de plastică pe atît de sugestivă de ce nu trebuie exagerat rolul personalităților în istorie. Astfel, el arată că în manualele de istorie de atunci se dădeau numai pilde din viața conducătorilor, a marilor oameni de cultură și artă și elevii, în intenția lor de a-i imita, dîndu-și seama, mai tîrziu, că nu pot fi la înălțimea lor, devin sceptici și neîncredători în forțele lor proprii. „Și atunci el se face — adaugă N. Iorga — un mizerabil element inutil într-o societate în care, cu alte pilde, ar fi putut ajunge un element de folos“¹².

De asemenea, apreciind valoarea izvoarelor istorice în scrierea istoriei, N. Iorga, pe lîngă faptul că îndemna pe profesori să strîngă aceste mărturii ale trecutului nostru glorios și să se dedice cercetărilor personale, afirma sentențios: „Ei bine, din toate acestea, se înțelege mai deplin istoria românilor decît din toată poliloghia istoriei pragmatice, cu care se tîmpesc generații întregi de copii“¹³.

Pe de altă parte, combătînd tendința de a se căuta informația istorică în probleme de amănunt, neesențiale, și în special din domeniul politic, N. Iorga spunea: „Nu înțeleg însă îmbogățirea informației în sensul acesta, ci în acel sens că informația de odinioară se căuta într-un domeniu, pe cînd informația de acum se caută în toate domeniile și mai ales în domeniile mai disprețuite odinioară“¹⁴.

Numai pe baza colecțiilor de documente, publicate de N. Iorga, la publicarea cărora a stat concepția arătată, s-a putut înfățișa și reconstitui societatea omească de pe teritoriul patriei noastre, în special în perioada orînduirii feudale. Aproape că nu este domeniu din istoria patriei noastre, în care să nu fi scris studii, monografii, sau să nu fi publicat izvoare din arhivele din țară și străinătate.

În conferința intitulată *Sensul învățămîntului istoriei*, combătînd din nou tendința de a se înfățișa numai viața conducătorilor și de a neglija total viața și activitatea producătorilor de bunuri materiale, N. Iorga arată care este adevăratul sens al istoriei: „Învățămîntul istoriei — spunea el — este îmbogățirea cunoștințelor despre umanitate [...] prin cunoașterea tuturor lucrurilor pe care le-au făcut oamenii totdeauna“ (subl. ns.)¹⁵. Din această definiție a ro-

¹¹ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 112.

¹² *Ibidem*, p. 112.

¹³ *Ibidem*, p. 110.

¹⁴ *Ibidem*, p. 109.

¹⁵ *Ibidem*, p. 306.

lului istoriei se vede, de asemenea, concepția lui N. Iorga despre rolul maselor în societate, că omul este, așa cum afirmă învățătura marxist-leninistă, producătorul tuturor bunurilor materiale.

Dar N. Iorga s-a adresat, cu multă grijă și dragoste părintească, nu numai profesorilor de istorie, așa cum s-a văzut, ci și elevilor, cărora le-a scris manualele, sub unele aspecte destul de reușite, sub altele mai puțin izbutite, a luat parte la concursurile școlare inițiate de Liga culturală și Tinerimea română și le-a ținut înflăcărate cuvântări.

În prefețele manualelor de istorie găsim la N. Iorga minunate comori de înțelepciune și cuvinte calde, care mergeau la inimă. „Cartea aceasta — spunea marele istoric — are ca scop să vă facă să înțelegeți viața, care se desfășoară supt ochii voștri, în deosebite țeri și la deosebite popoare. În mijlocul vieții acesteia veți trăi voi ca oameni și trebuie să vă dați seama de dînsa, s-o puteți judeca. Altfel nu veți fi adevărați cetățeni, luminați și conștienți de ce faceți. Însă înțelegerea rostului țărilor (sic!) și popoarelor n-o puteți căpăta dacă nu știți de unde au pornit ele și cum au ajuns acolo unde sînt astăzi. De aceea vi se predă studiul istoriei“. După cum se vede, N. Iorga aprecia rolul educativ al istoriei, în care elevii vor vedea că „numai omul acela e fericit, care trăiește din munca sa“ (subl. ns.) și că „munca este izvor de viață“ (subl. ns.). În încheiere, N. Iorga scria : „Cartea aceasta voi să nu vă căsniți a o învăța pe de rost, prosteste, ci s-o citiți cu înțelegere. Căci, ea nu e alta decît o învățatură părintească, pe care am scris-o pentru voi, ca și cum ați fi copiii mei“¹⁶. În altă lucrare destinată tot elevilor, N. Iorga explica de ce istoria, care tratează viața și activitatea oamenilor, este folositoare. „Învățarea omului — spune el — care e stăpînul tuturor lucrurilor (subl. ns.) e mai folositoare decît învățarea lucrurilor înseși“¹⁷.

Căutînd să dezvolte la elevi încă din fragedă copilărie, tendința de originalitate, N. Iorga îi îndeamnă ca, folosind manualul și expunerea profesorului, în răspunsurile lor să intervină judecata proprie, deoarece profesorului nu-i va face plăcere să-i prezinte elevul exact ce a spus el și încă într-o formă inferioară, dar îi va face mare bucurie să-i prezinte într-o formă cît de simplă ceea ce a ieșit din mintea și judecata lui.

După prezentarea acestor cîteva idei extrase din conferințele publice și din prefețele manualelor, voi trece la expunerea unor teze din manualele de istorie, care fac însuși obiectul studiului de față. Înainte de prezentarea acestor aspecte sînt însă necesare cîteva aprecieri de ordin general.

În primul rînd, trebuie menționat de la bun început că manualele de istorie ale lui N. Iorga se deosebesc cu mult de cele care erau utilizate în învățămîntul secundar din primele trei decenii ale secolului nostru. E drept că ele nu au făcut o așa-zisă epocă, nu au fost suficient de accesibile și sistematizate, din care cauză de multe ori nu erau recomandate de profesori elevilor, ceea ce a determinat

¹⁶ N. Iorga, *Istoria lumii în vremile mai nouă*, de la Ludovic al XIV-lea pînă astăzi, ed. a V-a, București, 1924, prefața.

¹⁷ Idem, *Istoria universală văzută prin literatură*, București, 1939, p. 3.

indignarea marelui istoric, care le tipărea pe propria-i cheltuială dar, privite prin prisma interpretării științifice de astăzi și ținând seama de condițiile epocii respective, putem considera că, în unele privințe, manualele lui N. Iorga erau superioare celor folosite pe atunci în școală. Manualele de istorie dinainte de primul război ca și din perioada dintre cele două războaie erau, în general, compilații, fie după sintezele apărute în țările din Occident, în special după cele franceze, fie rezumate ale unor sinteze sau lucrări generale apărute în țară, pe când ale lui N. Iorga erau *manuale originale*, bazate pe izvoare și pe studii științifice proprii.

O altă caracteristică a manualelor de istorie ale lui N. Iorga este și aceea că *fenomenele istorice sînt tratate sincronic*, atât pe linie verticală, cît și pe linie orizontală, astfel că în aceeași perioadă istorică avem un tablou ilustrativ al tuturor evenimentelor de pe glob, prin aceasta combătîndu-se și tendința europocentristă, manifestată de istoricii europeni și copiată de istoricii burghezi români.

De asemenea, o altă apreciabilă calitate a manualelor de istorie ale lui N. Iorga este și aceea că *sînt străbătute de un cald și simțit patriotism* și de o înțelegere umanistă. Scrisul lui N. Iorga se înfierbîntă și clocotește atunci cînd e vorba să sublinieze prezențele românești în istoria omenirii și să arate contribuția românească la cultura universală. De altfel, el a și scris nenumărate alte lucrări, tratînd această problemă¹⁸. Așadar umanismul și patriotismul sînt coordonatele majore, „armătura morală și ideologică a personalității și operei sale”¹⁹, cum — pe bună dreptate — s-a apreciat într-unul din recente articole de reconsiderare critică a operei lui N. Iorga.

În sfîrșit, un alt aspect pozitiv al manualelor de istorie ale lui N. Iorga este și acela că nu respectă întotdeauna periodizarea clasică burgheză, a împărțirii arbitrare, pe epoci, unanim însușită și recunoscută de istoricii din vremea sa, dar, rămîinînd totuși un istoric idealist, nu și-a însușit nici periodizarea marxistă. De altfel, N. Iorga, privind lumea ca o unitate organică, în continuă dezvoltare, intitulează foarte simplu și sugestiv în același timp manualele sale: *Istoria universală* sau *istoria lumii în vremile mai nouă* etc. Concepția sa de a considera lumea ca unitate organică și de a nu respecta periodizarea istorică burgheză obișnuită este întărită și într-o lecție de deschidere a cursurilor la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale în 1932, intitulată: *Zădărnicia împărțirilor obișnuite*. Arătînd că vechile împărțiri ale istoriei universale sînt „neîndreptățite și stricătoare pentru unitatea ansamblului” (*subl. ns.*), N. Iorga ajunge la idei originale, care conțin elemente dialectice: „Și peste despărțiri neorganice — arată el — înțelegem că *viața omenirii e de o perfectă și admirabilă unitate. Nimic nu se înțelege într-un singur loc și la o singură dată*. Epocile se lămuresc nu în ele, ci prin ele, de la una la alta. Și e cu neputință de a vorbi de una fără

¹⁸ N. Iorga, *Trei lecții de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, București, 1912; *Românii în istoria universală de-a lungul veacurilor*, București, 1929, *La Place de roumains dans l'histoire universelle*, 3 vol., 1935—1936; *Paralelism și inițiative de istorie universală la români*, București, 1939 etc.

¹⁹ D. Zamfirescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

a gândi la alta și de a întreprinde explicația uneia fără a le ști pe toate”²⁰. Prin această idee înaintată din gândirea sa, N. Iorga nu făcea altceva decât să repete ceea ce afirmase și în alte lucrări anterioare: „Nici un lucru — scria el încă din 1916 — nu se înțelege numai prin el însuși, nici un lucru nu se înțelege decât prin lucrul de lângă dînsul, prin lucru contemporan, prin lucru dinaintea sa și prin lucru din urma sa. *Poți lua și studia deosebit un subiect, dar, cînd e să-l înțelegi, îl repui în întregul din care face parte (subl. ns.)*”²¹. După cum se poate observa, în aceste scurte, dar importante precizări, găsim în gândirea lui N. Iorga o concepție apropiată de dialectica marxistă, și anume de legea conexiunii și interdependenței fenomenelor.

După această introducere privind unele aspecte din concepția sa istorică, vom încerca, în cele ce urmează, să desprindem ideile pozitive și de gândire înaintată din manualele, destinate învățămîntului, scrise de marele nostru istoric.

Prezentînd și analizînd aceste elemente de gândire înaintată, care fac parte din bogatul tezaur al tradițiilor progresiste ale școlii românești, nu înseamnă însă, și aceasta o afirmăm din capul locului, că vom găsi în N. Iorga un adept al materialismului istoric, dar vom observa că multe precizări și idei din manualele lui se apropie totuși de concepția științifică și revoluționară a materialismului istoric. Este știut că N. Iorga a fost și a rămas toată viața adept al concepției idealiste, că nu a admis existența legilor în dezvoltarea societății și nu a înțeles rolul luptei de clasă ca motor al societății omenești, dar în bogata-i și multilaterală-i activitate, el a reușit, așa cum vom vedea, să se apropie, în unele probleme, de interpretarea marxist-leninistă a fenomenelor sociale. De altfel, cu un an înainte de a cădea victimă călăilor fasciști, într-o cuvîntare la radio, intitulată *Necesitatea cunoștințelor istorice*, N. Iorga face o afirmație demnă de reținut. Analizînd concepțiile istorice, contemporane lui, care erau străbătute de numeroase contradicții, proprii idealismului burghez, N. Iorga afirma categoric: „Cu toate acestea, într-o vreme dominată de idei abstracte și în care materialismul istoric, refuzat atîta vreme de spiritele capabile de a vedea lucrurile întreg și sintetic, apare acum ca îndemnătorul multor acțiuni și creatorul multor situații...”²².

Așa cum s-a arătat și la începutul prezentului studiu, faptul că în opera lui N. Iorga se găsesc pe lângă explicările și interpretările idealiste, potrivit concepției căreia i-a rămas credincios toată viața, și idei înaintate, cu conținut progresist, acestea dovedesc aspectele inegale și contradictorii ale personalității marelui istoric.

Pentru ușurința urmăririi ideilor și pentru a fi o expunere mai sistematizată, am grupat problemele pe care le voi trata după o tematică convențională, și anume:

I. Probleme de istorie universală;

II. Probleme cu referire specială la istoria României.

²⁰ N. Iorga, *Generalități...*, p. 171—172.

²¹ N. Iorga, *Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice*, București, 1916, p. 4.

²² Idem, *Generalități...*, p. 296.

În cadrul primei grupe am împărțit problemele după cum urmează :

1. aspecte social-economice ;
2. aspecte politice ;
3. aspecte cu conținut cultural.

I. PROBLEME DE ISTORIE UNIVERSALĂ

1. Aspecte social-economice

Studiind și analizând manualele de istorie din școala burgheză se poate constata, fără mare greutate, că în acestea, de regulă, lipsesc aspectele social-economice, ele, în general, rezumându-se să trateze aspectele politice, și anume biografia conducătorilor și desfășurarea războaielor.

În manualele școlare de istorie ale lui N. Iorga găsim însă, pe lângă aspectele politice, proprii tuturor manualelor școlare burgheze, aprecieri și precizări în legătură cu situația social-economică, e drept, nu multe, dar edificatoare pentru argumentarea problemelor enunțate. Astfel, păstrând criteriul cronologic al evenimentelor, în istoria evului mediu, întâlnim o justă prezentare a obștii țărănești, fază de dezvoltare prin care au trecut toate popoarele. Iată formularea lui N. Iorga, formulare bazată pe știrile date de Tacit, dar completată și cu aprecieri comparative privind istoria noastră. „[La germani] — scrie N. Iorga — ogoarele se schimbau în fiecare an, ca să se cruțe pământul, și fiecare căpăta cam aceeași parte, după cum îi era de grea și casa. Heleșteele, pădurea, pășunea, erau ale tuturor, ale obștii, ca și la noi mai de mult (subl. ns.) și se chemau *mark* sau Margene.

Noi n-am împrumutat — adaugă N. Iorga — acest fel de viață de la germani. Nu l-am împrumutat nici de la slavi. El ne vine de la străbunii noștri traci (subl. ns.). Dar toate popoarele au asemenea așezăminte într-o anume fază a dezvoltării lor”²³. După cum se vede, în manualul lui N. Iorga găsim, pe lângă descrierea obștii țărănești la germani, și o apreciere privind obștea țărănească la noi, și anume problema persistenței ei de la traci pînă mai târziu, acest mod de viață reprezentînd un puternic element de continuitate al poporului nostru.

Amintind de *Magna charta libertatum* din 1215, N. Iorga precizează că cei care aveau pământ, nobilii și biserica, precum și unele orașe, au primit asigurarea respectării drepturilor lor. „Ea nu prevede — adaugă însă N. Iorga — cine știe ce libertăți întinse pentru toți. E numai o concesie smulsă de feudali regelui”²⁴.

Expunînd problemele legate de biserica feudală, care deținea întinse pămînturi întocmai ca și feudalii laici, N. Iorga formulează o foarte ascuțită critică față de aceasta. „Biserica — spune el — după ce încercase a păstra vechea stare de lucruri a unui singur împărat ascultat de toți, își luase și ea partea de pradă (subl. ns.). Episcopii și stareții de mănăstiri puteau primi și ei

²³ N. Iorga, *Istoria universală sau istoria lumii după căderea Imperiului Roman de Apus*, I, 476—1500, ed. a VI-a, Vălenii de Munte, 1933, p. 3.

²⁴ *Ibidem*, p. 132.

ca oameni feude, ca șefi de eparhie ori de mănăstire, apoi ei își căpătaseră ori însușiseră aceleași drepturi pe care le avea și domnul pe pământ laic”²⁵. După cum se vede, feudalizarea bisericii în evul-mediu, așa cum o prezintă N. Iorga, este aproape la fel cum este arătată în lucrările clasicilor marxism-leninismului. „Ea — spune Engels — își întocmise propria-i ierarhie după modelul feudal și în sfârșit, era cel mai mare senior feudal, căci cel puțin a treia parte a pământurilor lumii catolice aparținea ei”²⁶.

Descriind reforma și războiul țărănesc din Germania, de la începutul secolului al XVI-lea, N. Iorga, pe lângă faptul că face observații judicioase, referitoare la poziția lui Luther, la fel cum sînt și în lucrarea lui Fr. Engels, privind această mișcare socială, dar compară situația din Germania cu situația dinaintea de răscoalele de la 1437 și 1514 din Transilvania. Iată ce spune el : „iar țărani socotiră că au voie de-acum să ia pământurile de la stăpînii lor, de aceea ei se răscurară, cu toate că *Luther îi îndemna să se astîmpere (subl. ns.)*. Țărani germani s-au răscurat în părțile Șvabiei. Cererile lor erau asemenea cu acelea pe care le înfățișează, pe rînd, țărani din Ardeal, *români și unguri (subl. ns.)* răscurati la 1437 și la începutul veacului al XVI-lea sub Gheorghe Doja, care a murit în chinuri [...]. La 1525 răscurati fură striviți și pe urmă puternicii se răzbnară asupra lor cu o *dezgustătoare sălbăticie (subl. ns.)*. *Luther se declară împotriva țăranilor [...]*”²⁷.

În ceea ce privește situația țăranilor găsim deseori la N. Iorga aceeași înțelegere fie că vorbește despre Jacqueria, sau războiul țărănesc din Germania și răscoalele din Transilvania, fie că prezintă situația grea din Polonia, unde, arată el, „țărani nedreptățiți multă vreme își urau boierii”. Cînd descrie situația socială dinaintea de revoluția burgheză din Franța din anul 1789, N. Iorga spune : „Iar la țară erau atîtea milioane de țărani — vreo 20 milioane — care n-aveau nici un drept și nu înțelegeau nimic din rostul țării. Ceea ce îi durea mai mult era că nu puteau să-și agonisească o bucată de pîine făcută din grîu bun, *ci se hrăneau uneori ca vai de capul lor, cu pîine neagră stricată*”²⁸.

Înțelegerea pe care o manifestă față de țărani la N. Iorga și care s-a văzut și cu ocazia răscoalelor țărănești din 1907²⁹ izvora și din concepția semănătoristă căreia i-a fost promotor, dar și din cunoașterea personală a vieții țărănești din anii adolescenței. Descriind o vacanță petrecută la țară, la un văr al său, pe lângă prezentarea idilică, literară, N. Iorga face și dureroase constatări : „Dar am văzut și oameni încrezători la socoteală și plecînd deznădăjduiți că le-a crescut datoria. Am înțeles că sînt multe feluri de a măsura cu prăjina. Am scrișnit din dinți cînd biciul stăpînului a înconjurat trupul secerătorului întîr-

²⁵ N. Iorga, *Istoria universală sau istoria lumii după căderea Imperiului Roman de Apus*, I, pp. 45—46.

²⁶ Fr. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în Marx-Engels, *Opere alese*, 2, București, 1967, p. 89.

²⁷ N. Iorga, *Istoria universală sau istoria lumii, după căderea Imperiului Roman de Apus*, I, 476—1648, ed. a V-a, București, 1919, p. 213.

²⁸ N. Iorga, *Istoria lumii în vremile mai nouă...*, ed. a V-a, București, 1924, p. 152.

²⁹ I d e m, *În era reformelor*, București, 1909, pp. 4 și 65.

ziat [...]. Am plecat de acolo, dușman al unei societăți sprijinite pe astfel de baze“³⁰.

Expunând istoria Angliei între anii 1815 și 1848, când economia capitalistă era înfloritoare, ca urmare a înfăptuirii revoluției industriale, N. Iorga arată că situația nu era chiar așa de bună pentru muncitori, a căror viață era foarte grea. „Totuși și aici — spune el — erau multe lucruri de îndreptat : *sărăcia claselor de jos era înspăimântătoare (subl. ns.)* și trebuia să se ia măsuri pentru ca mijloacele de hrană să ajungă mai ieftine“. Sau analizând structura societății engleze din aceeași perioadă, N. Iorga adaugă : „Dar dacă din această alcătuire câștigau foarte mulți oameni cu mulți bani slobozi, care puteau să întemeieze fabrici, *lucrătorii se aflau fără nici o apărare și fără nici o asigurare (subl. ns.)* [...] își vedeau leafa scăzută și chiar erau aruncați pe drumuri“³¹. De asemenea, N. Iorga face o justă apreciere a luptelor din iunie 1848 a muncitorilor pariziieni, arătând cauzele răscoalei și poziția trădătoare a unor socialiști, ca Louis Blanc, care a fost împotriva insurecției. „Erau căpetenii teoretice ale socialiștilor — scria N. Iorga — pe lângă alți oameni, mai mult filozofi liberali decât socialiști. Între toți însă și între mulțimea care se trezise la conștiința durerii și nedreptății prin propaganda socialistă era o mare deosebire. Deosebirea aceasta se arată îndată : *poporul cerea pîine, pentru lucru sau și fără lucru ca un drept al lui (subl. ns.)* și se ajunge la marea răscoală din Paris, care părea menit să piară în flăcări“³².

În capitolul intitulat *Producerea bogăției în vremea noastră* găsim foarte multe idei cu conținut progresist. Astfel, chiar de la începutul temei N. Iorga face următoarea afirmație : „Lucrul de căpetenie în timpul nostru este *munca* aceea care caută toate bogățiile pămîntului și încearcă să le dea *prin adausul ce vine dintr-însa (subl. ns.)* o valoare mai mare“³³. Iată așadar, o justă apreciere a muncii și a rolului forței de muncă în societate, apreciere care are un sîmbure de explicare marxist. De asemenea, în aceeași lecție găsim o altă apreciere privind evoluția mijloacelor de muncă, care se apropie și mai mult de caracterizarea pe care o da știința marxistă uneltelor. „Pe de altă parte — arată N. Iorga — *mijloacele cele nouă de muncă se schimbă neconținut (subl. ns.)* din cauza însemnătății celei mari pe care o are în ocupațiile științifice de astăzi știința aplicată“³⁴. Iar mai departe întâlnim la N. Iorga o idee importantă, din care rezultă explicarea izvorului exploatarei capitaliste și chiar teza marxistă că fenomenele de suprastructură se dezvoltă mai încet decât forțele de producție. „Cei care au capital — arată el — pot întrebuița, prin urmare, pe acei care nu-l au. Și deoarece *civilizația omenească în ordinea morală nu e așa de dezvoltată astăzi precum e în ordinea materială (subl. ns.)*, această întrebuițare a celor ce n-au capital, *lucrătorii*, de aceia care-l au, capitaliștii, se face

³⁰ N. Iorga, *Orizonturile mele, o viață de om așa cum a fost*, I, București, 1934, p. 143.

³¹ *Ibidem*, p. 244.

³² *Ibidem*, p. 254—255.

³³ *Ibidem*, p. 290.

³⁴ *Ibidem*, p. 291.

în împrejurări de stoarcere care merg uneori pînă la cruzime”³⁵. Tot în aceeași lecție, N. Iorga, descriind, în mod just, mecanismul exploatării în societatea capitalistă, face și afirmația că marii capitaliști se luptă neconținut și „între sine”³⁶, ceea ce înseamnă că el își dădea seama de contradicțiile intercapitaliste, de concurența ascuțită dintre monopolurile capitaliste.

Arătînd că în societatea burgheză marii capitaliști ajung atît de puternici că pot aduce țara în stare de faliment, N. Iorga adaugă și cum poate fi adusă schimbarea, întrevăzînd astfel rolul proletariatului, dar se oprește numai la ideea unirii acestuia, fără să arate necesitatea luptei de clasă. „O schimbare se poate aduce numai prin unirea strînsă a lucrătorilor (*subl. ns.*) care, înțelegînd că numai prin astfel de unire pot să-și apere interesele și să capete o stare mai bună, încheie învoiele între dînșii, se unesc în societăți (sindicate) și nu numai în cuprinsul aceluiași stat, ci peste deosebitele hotare ale statelor”³⁷.

Manualul de istorie a lumii, din care am reprodus citatele de mai sus, se încheie cu o previziune a lui N. Iorga, care merită a fi subliniată în mod deosebit, pentru caracterul actual pe care-l are. Analizînd pacea după primul război mondial, în care-și arată oarecare neîncredere, N. Iorga scrie, cu litere mai groase, următoarele cuvinte: „Chiar dacă s-ar împăca statele, probleme mari, mai ales cea muncitorească (*subl. ns.*), stau înaintea tuturor. Lumea trebuie reeducată pentru pace și muncă (*subl. ns.*). Acel care va ajunge mai curînd la aceasta va avea rost mai mare pe lume”³⁸.

2. Aspecte politice

Și manualele elaborate de N. Iorga conțin, ca toate manualele de istorie din școala burgheză, mai mult fapte politice. Dar, spre deosebire de celelalte manuale, în care faptele erau numai expuse, fără a se arăta poziția autorului, în manualele de istorie scrise de marele istoric sînt aprecieri asupra felului de conducere și interpretări privind caracterul războaielor și tratatelor de pace. Astfel, prezentînd diversele feluri de conducere, în anumite perioade, întîlnim la N. Iorga aprecieri de genul acesta: „sînt oameni care *disprețuiesc sentimentele poporului* (*subl. a.*) Li se pare că politica se poate face și fără dînsele, ba chiar contra lor, ceea ce este adevărat numai în ce privește convingeri greșite sau iluzii momentane”³⁹.

Criticînd faptul că politica statelor era condusă numai de diplomați lingușitori, N. Iorga spune: „Atunci [în secolele XVII și XVIII] nu hotărau în viața statelor atît de mult popoarele, care au nevoie de liniște pentru munca

³⁵ N. Iorga, *Istoria lumii în vremile mai nouă...*, p. 291.

³⁶ *Ibidem*, p. 292.

³⁷ *Ibidem*, p. 293.

³⁸ *Ibidem*, p. 353.

³⁹ N. Iorga, *Istoria românilor, pentru clasa a III-a și a IV-a*, ed. a IX-a, Vălenii de Munte, 1935, p. 478.

lor, ci diplomații care căutau să înainteze prin intrigi și șiretenie, care întrebuițau toate mijloacele pentru a-și linguși suveranul și generalii, care doreau strălucire, înaintare și câștig în războaie nouă“⁴⁰.

De asemenea, analizând starea de decădere în care ajunsese Imperiul otoman în secolul al XVIII-lea, N. Iorga face o foarte înțeleaptă afirmație : „E sigur de viitorul lui numai *un popor care se cârmuiește prin puterile sale și pentru scopurile sale*“ (subl. ns.)⁴¹.

În ceea ce privește definirea caracterului războaielor, găsim la N. Iorga o idee foarte apropiată de tezele marxism-leninismului. Iată ce spune, în general, despre războaie N. Iorga : „Pentru că un război se poate îndreptăți numai când un neam se apără pe sine, își apără limba, neatârănarea, liniștea, bogăția“ (subl. ns.)⁴². De altfel, analizând mai apoi războiul de independență al coloniilor engleze din America de Nord, N. Iorga aplică această apreciere spunând : „Apoi asupra sortii unui război hotărăște foarte mult simțul pe care-l are în sine fiecare din părțile care se luptă. Dar pe când soldații străini, plătiți de Anglia veneau din supunere și frică pentru a sprijini o cauză ce n-avea nimic a face cu dânșii și nu vorbea de loc inimii lor, coloniștii știau foarte bine că ei apără, nu numai drepturi care li se păreau sfinte, dar întreaga lor situație de atunci și întreg viitorul fiilor și urmașilor lor“⁴³.

De asemenea, prezentând războiul nepopular pe care l-a dus Napoleon în Spania, N. Iorga enunță o idee justă când spune : „Pentru întâia oară Napoleon a trebuit să vadă că un neam care nu se lasă să fie cotropit nu poate fi supus de nici o putere pe lume“⁴⁴.

Prezentând politica antiotomană a lui Dan al II-lea, care întreprinde un șir de lupte pe Dunăre pentru reluarea cetăților-porturi, Turnu și Giurgiu, luate de turci în timpul lui Mircea cel Bătrân (1417), N. Iorga adaugă următoarea concluzie din care rezultă felul cum definea caracterul războaielor : „Deci războaiele lui Dan nu erau războaie nebunatică și fără scop, pornite de un om ce n-are de lucru, ci războaie din cele drepte (subl. ns.) de folos, care țintesc la aceea ca, prin jertfa unei părți dintr-un popor să se asigure poporului întreg și pentru toate timpurile hotarele firești“⁴⁵.

Dar cea mai apropiată poziție și interpretare de învățătura marxistă, după părerea noastră, o are N. Iorga când analizează pacea de la Tilsit (1807) și Congresul de la Viena (1815). Astfel, când prezintă înfrângerea lui Napoleon cu Alexandru, N. Iorga are o apreciere, pe cât de critică pe atât de progresistă : „Aici — arată el — Napoleon și Alexandru și-au împărțit lumea tocmai așa cum ar fi împărțit un câmp moștenit de la părinții lor, iar pe oameni ca pe niște vite, care se poate să fie vândute, cumpărate și schimbate de acei care le au“⁴⁶.

⁴⁰ N. Iorga, *Istoria lumii în vremile mai nouă...*, p. 112.

⁴¹ *Ibidem*, p. 82.

⁴² *I dem*, *Istoria universală sau istoria lumii (476—1648)*, p. 246.

⁴³ *I dem*, *Istoria lumii în vremile mai nouă...*, p. 123.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 198.

⁴⁵ *I dem*, *Istoria românilor...*, p. 112.

⁴⁶ *I dem*, *Istoria lumii...*, p. 193.

Despre Congresul de la Viena, de la care în 1965 s-au împlinit 150 de ani, cu care ocazie în istoriografia burgheză au apărut numeroase studii⁴⁷, N. Iorga are în mai multe rânduri aprecieri din cele mai progresiste, asemănătoare celor ale clasicilor marxismului. Astfel, descriind situația după prăbușirea Imperiului napoleonian și pregătirea pentru deschiderea congresului, N. Iorga afirmă : „Era ca după falimentul unui negustor, când trebuie ca toate afacerile lui să fie socotite și potrivite după interesele acelor care au ceva de cerut din averea lui [...]. Dar diplomații crescuți în școala ușuratică a secolului al XVIII-lea nu se priveau ca făcând parte dintr-un popor sau ca având datorii față de o țară, ci numai ca trimiși ai unei dinastii, însărcinați să facă a birui interesele acelei dinastii. Ei împărțeau țările și oamenii fără să se gândească la trecutul, la interesele actuale ale țărilor, la împrejurărilor economice și la dorințele pe care deosebitele neamuri le hrăneau în sufletul lor. Ba nu ținură seama uneori nici de jertfele ce făcuseră atâtea neamuri pentru zdrobirea tiraniei lui Napoleon (minunată e astfel lupta țăranilor din *Tirol*, sub Andreas Hofer). Ațiția kilometri pătrați, ațiția oameni cutăruia, alți kilometri pătrați și alți oameni ai cutăruia altuia, acestea erau principiile pe care se călăuzeau trimișii suveranilor Europei la adunarea cea mare din Viena“⁴⁸. Pentru a vedea cât de apropiată este această apreciere în esența ei de cea a clasicilor marxism-leninismului, vom reproduce-o și pe a acestora, care arată : „Popoarele erau cumpărate și vândute, împărțite și unite exact în măsura în care acest lucru corespundea înaintea de toate intereselor și scopurilor celor care-i guvernau“⁴⁹.

De asemenea, în manualul de istorie modernă a lui N. Iorga găsim și o teză justă asupra războiului, ca mijloc de diversiune externă. Astfel descriind cucerirea franceză în Algeria în timpul lui Carol al X-lea (1824—1830), N. Iorga afirmă : „Regele se încurcă într-un război cu *beii* turcesc din *Alger* (Africa) nădăjduind ca astfel, prin gloria războinică, de care francezii erau lipsiți de multă vreme, *va putea să orbească pe supușii săi (subl. ns.) sau să-i facă a primi măsurile cele strașnice pe care le pregătea împotriva camerei și a presei*“⁵⁰.

3. Aspecte cu conținut cultural

Aspectele cu conținut cultural-ideologic sînt tratate în manualele lui N. Iorga la istoria fiecărei țări sau popor, în perioada respectivă, după cum se vede el militînd mai mult pentru acest fel de tratare decît pentru lecțiile de sinteză de la sfîrșitul unei epoci istorice. Expunînd situația învățămîntului în timpul lui Napoleon, care — ca și alte domenii de activitate — era subordonat împăratului, N. Iorga dă o bună definiție scopului învățămîntului : „Prin urmare se poate zice că învățămîntul a fost *robot* de dînsul, căci dacă este de ne-

⁴⁷ Vezi „Studii“, 18, nr. 4, 1965, p. 917—923.

⁴⁸ N. Iorga, *Istoria lumii...*, pp. 210 și 212.

⁴⁹ Marx și Engels, *Opere*, V, p. 13, ed. rusă, citat după Tarlé, *Ist. modernă* (curs), II, p. 242.

⁵⁰ N. Iorga, *Istoria lumii...*, p. 221.

voie ca el să urmărească scopurile cele mai înalte ale unui popor și binele unei țeri (subl. ns.) învățământul nu poate fi jertfit scopurilor interesate pe care le urmărește fie o persoană, fie o familie [...]. În cazul acesta cineva își bate joc de învățământ și de sufletul unui popor”⁵¹.

Analizând literatura românească în preajma anului 1900, N. Iorga arată că adevărata literatură este numai aceea care reflectă realitățile sociale și influențează la rândul ei societatea omenească, dând în felul acesta o explicație științifică fenomenelor de suprastructură, determinate de baza economico-socială, fenomene care, la rândul lor, influențează baza. Iată ce spune marele istoric în această privință : „...căci singura literatură vie e aceea care urmează același drum cu societatea, primind înviuriri de la dînsa și prefăcîndu-le în influență proprie asupra societății” (subl. ns.)⁵². Această idee înaintată a fost susținută de N. Iorga și într-un text rămas inedit, scris în noiembrie 1940, în care, ca într-un mesaj destinat scriitorilor, spunea : „Literatura influențează viața, dar singură viața, cu tot ce simte și doare într-însa, poate crea literatură adevărată” („Luceafărul”, VIII, nr. 28, 1965).

Acestea sînt principalele aspecte social-economice, politice și culturale din manualele de istorie universală, și unele din istoria patriei în care, după cum s-a văzut, găsim importante idei înaintate ale gândirii și concepției lui N. Iorga. S-au inclus aici și unele aspecte din istoria patriei, numai pentru a se fundamenta și mai mult problema respectivă.

II. PROBLEME CU REFERIRE SPECIALĂ LA ISTORIA ROMÂNIEI

În domeniul istoriei României, așa cum am arătat, N. Iorga a scris nenumărate lucrări, a publicat colecții de documente și sinteze, ultima sa sinteză fiind *Istoria Românilor*, în 10 volume. Pentru învățământul mediu-secundar N. Iorga a elaborat în 1908 manualul de istorie care s-a reeditat în mai multe ediții, întregite și rectificate încontinuu, potrivit progreselor științifice. Principalul merit al acestui manual este acela că ne înfățișează *istoria unitară a poporului nostru*, ceea ce nu se făcea în alte manuale de școală de pe vremea aceea, cu atît mai mult cu cît el este elaborat cu 10 ani înainte de încheierea procesului de desăvîrșire a unității naționale. Fără îndoială că și acest manual este elaborat pe baza concepției idealiste, dar ca și manualele de istorie universală conține prețioase elemente înaintate, cu conținut progresist.

Una dintre principalele probleme ale istoriei patriei noastre, mult timp dezbătută, a fost : *Formarea poporului român și a limbii române*. În perioada aceea, cînd se manifestau tendințe diverse în explicarea acestui important proces, mergîndu-se pînă la a atribui slavilor un rol exagerat în formarea poporului român (I. Bogdan, C. Giurescu), N. Iorga dădea o explicație justă pentru

⁵¹ N. Iorga, *Istoria lumii...*, p. 183.

⁵² Idem, *Istoria românilor...*, p. 447.

elevii de școală, explicarea care este întărită astăzi de știința istorică marxistă. „Cu slavii — arată N. Iorga — strămoșii noștri se aflau cam pe aceeași treaptă a civilizației. Strămoșii noștri au învățat de la dâșii, dar și ei au învățat de la strămoșii noștri. Cuvinte pentru idei noi s-au împrumutat și de o parte și de alta, dar de la o vreme, *traco-romanii* au *covârșit* și cu numărul și astfel slavii, străbătuți de înrăurirea lor, s-au contopit cu dâșii“⁵³.

În manualul de istorie a evului mediu, reluând problema influenței slave în limba română, N. Iorga arată că ei au lăsat în limba noastră urme multe, „dar mai puțin însemnate în ce privește circulația — adesea nu cuvinte *unice* ci dublete“⁵⁴.

Prezentînd istoria formațiilor politice prestatale feudale — cnezatele și voievodatele — N. Iorga, analizînd mai bine izvoarele, ajunge la o ipoteză justă, cînd plasează cnezatul lui Ioan în regiunea subcarpatică a Olteniei, idee reținută de autorii vol. II din *Istoria României*. „Pe aici prin Vîlcea și prin partea de munte a Mehedinților, va fi fost, pe lângă Farcaș-Vîlcea și acel Ioan, care judeca pe românii din mai multe sate supuse lui și-i ducea înțimplător și la război“⁵⁵.

Cînd tratează politica lui Ștefan cel Mare de a-și asigura, în Țara Românească, un domn credincios lui, N. Iorga explică, în mod științific, că pe vremea aceea nu erau pregătite condițiile pentru apariția ideii unității naționale. E drept că N. Iorga nu merge mai departe cu explicația să arate și cauzele, menținîndu-se numai la constatarea faptului, dar enunțînd că ideea unității naționale s-a dezvoltat mai tîrziu, el schițează o definiție a națiunii care conține elemente apropiate de cele ale concepției marxiste. „Nu că el [Ștefan] ar fi avut planul de a se face domn și acolo, deoarece pe atunci ideea vieții unitare a românilor supt aceeași stăpînire era cu neputință ; ea s-a desfăcut mai tîrziu numai din cunoașterea între sine a elementelor românești de prin *deosebitele ținuturi*, din *cultivarea aceleiași limbi și alcătuirea aceleiași literaturi* (subl. ns.) și din înălțarea ideii pe care românii de pretutindenii erau în stare să și-o facă despre viitorul lor“⁵⁶. După cum se vede, din elementele definiției marxiste a națiunii nu lipsește decît comunitatea de viață economică, unică, care reprezintă de altfel baza formării națiunii burgheze.

Dezbătînd problemele legate de pătrunderea Germaniei spre sud-est, N. Iorga arată că „Germania în toate voia să ne lege de ea“, iar despre convenția comercială cu Austria din 1875, deși „dezavantajoasă pentru noi, era o necesitate politică pentru că Austria, fie și pe preț bun, recunoștea dreptul nostru de a încheia astfel de tratate“⁵⁷.

Combătînd și demascînd manevrele Germaniei în afacerea Strousberg, N. Iorga, cu justificată mîndrie patriotică, adaugă : „Rețeaua căilor ferate a

⁵³ N. Iorga, *Istoria românilor...*, p. 39.

⁵⁴ Idem, *Istoria universală...*, p. 88.

⁵⁵ Idem, *Istoria românilor...*, p. 64.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 140—141.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 441, cf. *Ist. românilor*, vol. X, p. 136.

fost ieftin și bine completată de ingineri români (Școala de poduri și șosele din București a dat pe cei mai buni dintre ei)⁵⁸.

Despre rușinoasa pace de la Buftea-București din 1918, N. Iorga spune: „Istoria n-a cunoscut o așa de meșteșugită și de crudă tâlhărie (subl. a.)⁵⁹”

De asemenea, despre reformele agrare, din 1864 și cea din 1921, și în general despre drepturile țăranilor asupra pământului, N. Iorga vorbește cu multă înțelegere privind acești producători de bunuri materiale, la toate capitolele care tratează această problemă. Astfel expunând aspectele reformei agrare din 1921, N. Iorga scrie: „Printr-un decret lege, corespunzând votului din 1917 al camerilor de la Iași, care a fixat principiul exproprierii moșiilor mari spre a se reda țăranilor, vechilor proprietari, care le lucrează cu sudoarea lor și sint legați cu inima de pământurile lor⁶⁰”.

Pentru că manualul era pentru elevi, N. Iorga, vorbind de unirea Transilvaniei din 1918, încheie expunerea cu următorul sfat și îndemn: „Să știm face veșnică fapta unirii și în ce privește sufletele! Ea se sprijină pe umerii fiecăruia dintre noi, pînă și a celui mai mic, care încă își are puterea lui în greua datorie obștească⁶¹”.

Aceste idei înaintate extrase din manualele de istorie ale lui N. Iorga, așa cum am precizat și la început și așa cum apreciază și prof. M. Berza, nu implică însă o interpretare materialistă a trecutului: „Concepția sa istorică — arată M. Berza — rămîne o concepție idealistă. Neținerea în seamă a rolului fundamental jucat de transformările în baza economică și funcțiunii luptei de clasă în desfășurarea istorică i-au răpit adesea posibilitatea unei explicații reale a fenomenelor studiate⁶²”.

Dar, după cele prezentate s-ar putea pune întrebarea firească, și anume: căror împrejurări sau condiții se datoresc aceste idei de gândire înaintată în opera lui N. Iorga? Răspunsul la această întrebare, după părerea noastră, poate fi dat atît prin încadrarea ce s-a făcut gândirii lui N. Iorga de către unii cercetători marxști din țara noastră, dar și datorită faptului că, în perioada adolescenței, N. Iorga a luat contact cu cercurile socialiste de la Iași, unde se studiau operele lui K. Marx. De asemenea, geneza acestor idei se poate explica și datorită patriotismului său înaintat, cît și poziției sale de clasă, relativ apropiată de mase.

Unii cercetători și istorici marxști, ca V. Liveanu, au ajuns la concluzia că „N. Iorga acorda un rol principal cunoașterii prin intuiție, dar nu de pe pozițiile idealismului subiectiv, care neagă adevărul istoric obiectiv, ci de pe pozițiile unui idealism obiectiv, spontan, care admitea posibilitatea cunoașterii adevărului obiectiv⁶³”. Materialismul istoric consideră însă că intuiția este un

⁵⁸ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, pp. 440—441.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 492.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 497.

⁶¹ *Ibidem*, p. 499.

⁶² N. Iorga, *Pagini alese*, vol. I, p. XXIV.

⁶³ V. Liveanu, *op. cit.*, p. 108.

mijloc auxiliar și nu principal al cunoașterii, și că ea trebuie îmbinată cu cercetarea rațională, care va fi verificată prin noi observații în practică.

În ceea ce privește contactul cu mișcarea socialistă avem propria lui mărturisire, atît într-o serie de articole, cît și în lucrarea autobiografică, pe care a publicat-o în 1934. Astfel, în 1919, scriind un articol despre socialistul V. Morțun, condamnîndu-l că a trecut în partidul liberal, N. Iorga spune: „La 17 ani noi cetiam «Capitalul» lui Marx, făceam conferințe despre dînsul și împărțeam numerele din „Revista socială” și extrase din articolele ei”⁶⁴. În 1934, scriind lucrarea autobiografică intitulată: *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, N. Iorga mărturisea: „Nu-mi amintesc cum m-am trezit în Păcurari [...] la frații Mayer, fiii pastorului englez [...]. De aici m-am căpătat cu traducerea franceză în quarto pe două coloane, aspră și solemnă ca un cod al vieții nouă ce trebuie să fie, a «Capitalului» lui Karl Marx [...]. Am scris cu osteneală din ce mi s-a părut că înțeleg o conferință, cu totul altceva decît tezele școlare cu care eram dator — și în acel mic grup de tineri necunoscuți mie, am citit-o”⁶⁵. Era perioada cînd N. Iorga lua parte la ședințele cercurilor socialiste, cînd colabora la revistele conduse de C. Dobrogeanu-Gherea și scria poezii înflăcărate, cu idei socialiste⁶⁶, pentru care lucru Titu Maiorescu îl considera „omul de stînga”. Fără îndoială că „împărtășirea” istoricului cu ideile socialismului, cum denumește el acest contact, trebuie privită mai ales sub latura ei afectivă decît sub latura strict ideologică, așa cum, de altfel, a dovedit-o evoluția activității și gândirii sale.

Că N. Iorga a cunoscut bine *Capitalul* lui Karl Marx și ca urmare a rămas cu unele teze marxiste în gândirea lui, chiar dacă se menține pe poziția idealismului obiectiv și opera lui prezintă numeroase contradicții, ca urmare a faptului că acorda un rol prea mare intuiției, aceasta reiese și din aprecierea — denaturată, e drept — a operei lui Marx în lucrarea de sinteză a istoriei universale⁶⁷, cum și din alte articole, publicate în „Neamul Românesc”. Într-un articol din 1920, căutînd să explice programul partidului socialist, N. Iorga scrie: „Partidul socialist voințe schimbarea regimului de producție și repartitie a bunurilor. Nici un om de bun simț, înzestrat de la fire cu puțin spirit de dreptate, nu va fi împotriva acestei intenții de umanitate și de progres. În adevăr de 100 de ani producția e haotică. *Din acest punct de vedere critica lui Karl Marx și a școlii lui e pe deplin întemeiată* (subl. n.). Se lucrează cît nu trebuie și ce nu trebuie și aceasta se întoarce foarte adesea, dacă nu de regulă, împotriva aceluia care produce”⁶⁸. E drept că N. Iorga, după cum se vede, critică producția anarhică capitalistă, fiind de acord cu Marx, dar neagă posibilitatea instaurării dictaturii proletare prin revoluție. De altfel, într-un alt articol privind diversele aspecte ale revoluției, se vede că N. Iorga militează pentru așa-

⁶⁴ N. Iorga, *Vasile Morțun, o învățătură*, în „Neamul Românesc”, XIV (1919), nr. 167.

⁶⁵ Idem, *Orizonturile mele...*, pp. 133—134.

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 254 și 267, cf. *Mișcarea muncitorească din România*, București, 1965, pp. 272—273.

⁶⁷ N. Iorga, *Essai de synthese de l'histoire de l'humanité*, vol. IV, Paris, 1928, p. 387.

⁶⁸ Idem, *Confuzii voite*, în „Neamul românesc”, XV (1920), nr. 43.

zisa „revoluție pașnică”. „Cele mai mari revoluții — arată el — pot fi și cele mai pașnice, cele mai cruțătoare de timp, de averi și de vieți. Cele mai importante pentru binele omenirii — căci dacă nu mă înșel poate și socialiștii de toate nuanțele nu urmăresc altceva — s-au făcut pe calea unei prefaceri fără foc și fără sânge”⁶⁹.

De asemenea, pe lângă cele arătate mai sus în legătură cu cunoașterea de către N. Iorga a tezelor marxiste referitoare la anumite probleme, trebuie să adăugăm că N. Iorga, nu numai în adolescență a luat contact cu cercurile socialiste, dar și mai târziu, urmărirea diversele aspecte din activitatea organizatorică sau publicistică a mișcării muncitorești. Astfel, despre manifestul cercurilor muncitorești „România muncitoare”, *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, tipărit în 1906, când burghezia și moșierimea serbau 40 de ani de domnie a lui Carol, el spune: „În broșura socialistă [...] manifestul cercului socialist [...] se vor afla constatări foarte triste, dar documentate, asupra stărilor de lucruri de la noi în acest an de luare a socotelilor. Punctul de vedere violent, de partid, nu trebuie să împiedice pe cineva, de a se căuta aici o *sumă de lămuriri precise, bine rînduite*” (subl. ns.)⁷⁰.

Acestea sînt principalele elemente de gîndire înaintată din manualele de istorie ale marelui istoric, gîndire cu ajutorul căreia, fără a putea pune în lumină în mod științific procesul de ansamblu al dezvoltării sociale, N. Iorga a dat o operă istoriografică uriașă, în care îmbină o neobișnuită erudiție cu numeroase idei originale, după cum s-a văzut, și care pot fi valorificate critic ca un bun al moștenirii culturale.

⁶⁹ N. I o r g a, *Experiențe zadarnice*, în „Neamul Românesc”, XV (1920), nr. 42.

⁷⁰ „Semănătorul”, nr. 3, 1906, p. 618.